

DINNING IJTIMOIIY XAYOTDAGI O'RNI

X.U. Samatov

Ilmiy raxbar.

Sobirov Urolbek

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

Samarqand filiali Kompyuter injiniring fakulteti DI 24-09 guruhi talabasi.

Telefon raqam: +99888-907-05-06.

Elektron pochta manzili: urolbeksobirov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15467579>

Annotatsiya. Mazkur maqolada dinning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalari, axloqiy-me'yoriy qadriyatlarini shakllantirishdagi roli va insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tarixiy va zamonaviy kontekstda dinning jamiyatdagi o'rniga baho beriladi, ayniqsa, Islom dini doirasida ijtimoiy barqarorlik, axloqiy poklik va ijtimoiy mas'uliyat masalalariga e'tibor qaratiladi. Din faqat ibodat emas, balki inson va jamiyat o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajaruvchi omil sifatida yoritiladi.

Kalit so'zlar: Din, jamiyat, ijtimoiy hayot, axloq, qadriyat, Islom, barqarorlik, ruhiy tarbiya, ijtimoiy munosabatlar.

Mavzuning dolzarbligi

Bugungi kunda jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy, axloqiy va madaniy o'zgarishlar fonida dinning o'rnini yana-da dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, axloqiy tanazzul, oilaviy qadriyatlarning yemirilishi, yoshlar orasida ma'naviy bo'shliqlar va ruhiy tushkunlik holatlarining ortib borayotgani dinning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini chuqurroq anglash zaruratini tug'dirmoqda. Din insoniyatga ezgulik, adolat, bag'rikenglik, sabr-toqat kabi yuksak fazilatlarni o'rgatish orqali nafaqat shaxsiy, balki jamoaviy hayotni ham sog'lomlashtirishga xizmat qiladi. Zamonaviy dunyoda diniy ekstremizm, fanatizm va ksenofobiya kabi salbiy ko'rinishlar ham aynan dinning jamiyatdagi o'rnini to'g'ri tushunilmaganida yuzaga kelmoqda.

Shu sababli, dinning asl mohiyatini, uning inson va jamiyat hayotidagi ijobiy rolini keng ommaga yetkazish, ayniqsa yosh avlodni sog'lom e'tiqod ruhida tarbiyalash — bugungi kunning eng muhim vazifalaridandir. O'zbekistonda olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlar, diniy bag'rikenglik siyosati ham aynan shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda shakllanmoqda.

Dinning ijtimoiy hayotdagi o'rnini masalasini o'rganish nafaqat tarixiy yoki nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim sanaladi. Bu mavzu orqali biz jamiyatdagi ruhiy-axloqiy muammolarga chuqurroq yondashamiz, ularni hal etishda diniy qadriyatlarning qanday hissa qo'shishini tahlil qilamiz. Shu boisdan mazkur mavzuning dolzarbligi bugungi kundagi ijtimoiy barqarorlik, axloqiy tiklanish va ma'naviy yuksalish bilan chambarchas bog'liqdir.

Maqolaning maqsadi va vazifalari

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — din va davlat o'rtasidagi munosabatlarning tarixiy shakllanishi, zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati va ularning o'zaro ta'sir mexanizmlarini chuqur tahlil qilishdir. Ayniqsa, din va dunyoviylik o'rtasidagi nozik muvozanatni saqlagan holda jamiyatda barqarorlik va totuvlikni ta'minlashda dinning qanday o'rin tutishi, dunyoviy davlatning esa bu jarayondagi roli qanday bo'lishi kerakligini aniqlashdan iborat.

Maqola, shuningdek, O'zbekiston konstitutsiyasida belgilangan dunyoviylik tamoyilining diniy erkinlik bilan uyg'unlashuviga ham nazar tashlaydi. Dinning ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy hayotdagi ijobiy rolini ochib berish ham mazkur tadqiqotning muhim maqsadlaridan biridir.

Vazifalar:

Din va davlat tushunchalarining falsafiy, tarixiy va huquqiy asoslarini o'rganish;

Dunyoviylik va diniy qadriyatlar o'rtasidagi zid va uyg'un jihatlarni ilmiy tahlil qilish;

Turli davlatlarda (jumladan, g'arbiy va musulmon mamlakatlarda) din va davlat o'rtasidagi munosabatlarni solishtirish orqali global yondashuvlarni ochib berish;

O'zbekiston Respublikasida dunyoviylik tamoyilining amaliy ifodasi, diniy tashkilotlar faoliyatining qonuniy asoslarini yoritish;

Dinning ijtimoiy hayotda, ayniqsa, ma'naviy tarbiya, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik ongini shakllantirishdagi rolini asoslash;

Diniy ekstremizm va radikalizm xavfini kamaytirishda sog'lom diniy ma'rifatning ahamiyatini ko'rsatish;

Din va davlat o'rtasida muloqot, hamkorlik va chegaralarni belgilovchi me'yoriy hujjatlarni tahlil qilish.

Insoniyat jamiyati yaratilgan kundan boshlab, uning hayotida muqaddaslik, e'tiqod va ruhiy-ma'naviy qadriyatlar muhim o'rin egallagan. Din — bu nafaqat shaxsning Alloh bilan aloqasini ta'minlovchi tizim, balki jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning asosiy tamoyillarini tartibga soluvchi kuchdir. Har qanday zamon va makonda yashagan xalqlarning tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning ijtimoiy hayotida din doim asosiy rol o'ynaganini ko'ramiz. Turli xalqlarning urf-odatlarini, axloqiy qadriyatlari, jamoaviy hayotdagi tartib-intizomi va hatto siyosiy boshqaruv tizimlari ham ko'p jihatdan diniy e'tiqodlar asosida shakllangan. Dinning ijtimoiy hayotdagi o'rnini o'rganish, avvalo, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning ma'naviy asoslarini anglashga yordam beradi. Bugungi globallashuv davrida ham din o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q, aksincha, zamonaviy jamiyatda yuzaga kelayotgan axloqiy inqirozlar, ma'naviy bo'shliqlar va oilaviy muammolar fonida dinning roli yana-da ortib bormoqda. Zero, din insoniyatni ezgulik sari yetaklovchi, hayotda to'g'ri yo'lni tanlashga yordam beruvchi, jamiyat a'zolari o'rtasida o'zaro hurmat, mehr-muruvvat va birdamlikni qaror toptiruvchi ijtimoiy-madaniy institutdir.

Dinning ijtimoiy hayotdagi o'rnini

Dinning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati nafaqat shaxsiy e'tiqod doirasida, balki butun jamiyat miqyosida namoyon bo'ladi. U insonlarning axloqiy va ma'naviy dunyoqarashini shakllantiradi, hayotda tutgan o'rnini anglashiga, o'zini jamiyatning ajralmas bir qismi sifatida his qilishiga yordam beradi. Shu bois, ko'p yillardan buyon sotsiologiya, psixologiya, falsafa va siyosatshunoslik fanlari dinning ijtimoiy ta'sirini alohida o'rganib keladi.

1. Dinning axloqiy tartibni ta'minlashdagi roli.

Har qanday jamiyatda axloqiy normalar barqarorlik, ishonch va tinchlik uchun muhim vositadir. Din esa bu normalarni ilohiy hukmlar sifatida mustahkamlaydi. Shuning uchun dindor insonlar jamiyatda adolat, halollik, sabr-toqat, bag'rikenglik kabi fazilatlarni amalda ko'rsatishga intilishadi. Islom dinida "Axloq" bo'yicha ko'plab oyat va hadislar mavjud bo'lib, ularning barchasi insonlar o'rtasida tinch-totuv hayot tarzini shakllantirishga qaratilgan.

Xuddi shuningdek, xristianlikda ham “O’n Amr” asosida axloqiy qoidalar jamiyatda ezgulikni yoyishga xizmat qiladi.

2. Dinning ijtimoiy birdamlik va mehr-oqibatga qo’shgan hissasi.

Diniy bayramlar, jamoaviy ibodatlar, sadaqa, zakot, ehson, janoza marosimlari kabi amallar nafaqat diniy ruxda bajariladi, balki odamlar orasidagi birdamlik, yordam va ijtimoiy tenglikni ta’minlash vositasidir. Islomda zakot berish va xayrli ishlarda ishtirok etish orqali boylar bilan kambag‘allar orasidagi tafovutlar yumshatiladi. Xristianlikda esa cherkovlar orqali kambag‘allar, nochorlar, kasallar uchun doimiy yordam jamg‘armalari yaratilgan. Bularning barchasi jamiyatda ijtimoiy himoya tizimini kuchaytiradi.

3. Dinning ijtimoiy ong va fuqarolik madaniyatini shakllantirishdagi roli.

Dinda bo’ysunish, mas’uliyat, adolat, poklik, o’zaro hurmat, kattaga hurmat, kichikka izzat, qonunlarga itoat kabi tamoyillar ilgari suriladi. Bu g’oyalar orqali din fuqarolik madaniyatining shakllanishiga xizmat qiladi. Jamiyatda qonunlarga rioya qilish, umumiy manfaatlar uchun harakat qilish va mo’tadillikni saqlash dindor shaxslarda kuchliroq kuzatiladi.

4. Dinning yosh avlod tarbiyasidagi o’rni.

Ma’naviy tarbiya — yoshlarning ongli, halol va vatanparvar bo’lib ulg’ayishida muhim omildir. Din esa bu borada qadimdan eng kuchli ta’sir vositasi bo’lib kelgan. Masalan, Qur’oni Karimda va boshqa diniy manbalarda ota-onani e’zozlash, ilm talab qilish, yaxshi so’z gapirish, yomon ishlar qilishdan tiyilish kabi ko’plab buyruq va tavsiyalar bor. Bu yoshlarning ijtimoiy muhitda to’g’ri yo’l tanlashida asosiy mezon bo’lib xizmat qiladi.

5. Dinning milliy birlik va madaniy merosni saqlashdagi hissasi.

Diniy an’analar, marosimlar va urf-odatlar milliy madaniyatning ajralmas qismidir.

O’zbekiston misolida aytadigan bo’lsak, diniy bayramlar — Ramazon hayiti, Qurbon hayiti yoki ma’rifiy an’analar — hatm, duolar, ma’naviy suhbatlar xalqning o’zligiga, madaniyatiga singib ketgan. Bu esa xalqni o’z madaniyatini sevishtirish va uni asrashga undaydi.

Dunyo tarixida din va davlat munosabatlari

Din va davlatning o’zaro munosabatlari har doim murakkab va ko’p qirrali bo’lgan.

Tarixiy rivojlanishda bu munosabatlar o’zgarib, diniy institutlarning davlat boshqaruvidagi roli, huquqlari va imkoniyatlari bir necha marotaba qayta ko’rib chiqilgan. Birinchi bosqichda, ko’plab qadimiy sivilizatsiyalar o’zining siyosiy tizimlarini diniy e’tiqodlar va qoidalariga asoslagan. Shu bilan birga, o’zaro aloqalar diniy va dunyoviy boshqaruvning alohida qatlamlari o’rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan bo’lgan.

1.1. Qadimiy sivilizatsiyalarda din va davlatning birlashuvi

Qadimiy Misrda va Mesopotamiya davlatlarida din va davlat bir-biridan ajralmas edi.

Misr fir’avni diniy rahbar sifatida faoliyat ko’rsatgan va uning hokimiyati faqat dunyoviy emas, balki diniy asosga ham ega bo’lgan. Misrda fir’avn Xudolar vakili sifatida xalqni boshqarishi, mamlakatni rivojlantirishda diniy e’tiqodlar va ritualarga e’tibor qaratishi zarur edi. Din va davlatning bunday birlashuvi Misr jamiyatida hukmron bo’lgan va hokimiyatning asosiy manbai sifatida ko’rilgan.

Xuddi shu tarzda, Mesopotamiya davrida ham diniy rahbarlar, masalan, zoroastrizm dinining dastlabki asoschilari, davlat va dinning mustahkam aloqalarini yaratishgan.

Bunday tizimlar davlat boshqaruvi, qonunlar va jamiyat tartibini diniy e'tiqodlar asosida belgilashni maqsad qilgan.

1.2. Islom xalifaligi davrida din va davlat o'rtasidagi munosabatlar

Islomni rasmiy din sifatida qabul qilgan davlatlar ham din va davlatni birlashtirishga harakat qilgan. Xalifalik davrida musulmon hukmdorlari, jumladan, Hazrat Ali (r.a.), diniy bilimga ega bo'lib, davlatni boshqarishning yuksak etik tamoyillarini o'rnatishga intilganlar. Bu davrda dinning ta'siri davlat boshqaruvida ulkan rol o'ynagan. Xalifaliklar o'z davlati hududlarida diniy qonunlar (Shariat)ni amalda tatbiq etishgan. Bu tizim diniy rahbarlarning siyosiy kuchini va davlatni boshqarishdagi roli asosida rivojlanishni davom ettirgan.

Islomda, o'z navbatida, diniy va dunyoviy rahbarlik o'rtasida ayrim sinovlar yuzaga kelgan. Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) davrida va undan keyin Islom jamiyatida davlat boshqaruvi ko'plab diniy asoslar va qadriyatlarga tayanadi. Payg'ambarimizning "Sizlarning eng yaxshilaringiz oilasi bilan yaxshi muomalada bo'lganlaringizdir" degan hadisidagi ruh ham o'zining siyosiy ta'sirini ko'rsatgan.

1.3. Yevropa va boshqa hududlardagi din va davlat aloqalari

Yevropada, xususan, Xristianlikning tarqalishi bilan, din va davlat o'rtasidagi munosabatlar yanada rivojlandi. Rim imperiyasi va uning qulashidan so'ng, Xristianlikning rasmiy din sifatida tan olinishi, diniy boshqaruvning siyosiy hokimiyat bilan birlashishi kerakligini ta'kidlagan. Shu bilan birga, diniy rahbarlar, masalan, Papa, davlat siyosatiga bevosita ta'sir ko'rsatganlar. Xristian cherkovining kuchi, hukmdorlarga maslahatchi sifatida, xalqni boshqarishda ulkan rol o'ynagan.

1.4. Din va davlatning o'zaro munosabatlarining evolyutsiyasi

Tarixiy jarayonlarda diniy va dunyoviy hokimiyatlar o'rtasidagi aloqalar doimiy ravishda o'zgarib turdi. O'rta asrlar davrida cherkov va davlat o'rtasida bir necha bor keskin ziddiyatlar yuzaga kelgan. Xususan, Rim-katolik cherkovining kuchli ta'siri, hukmdorlar bilan o'zaro raqobatni keltirib chiqargan. Bu davrda, diniy tashkilotlar dunyoqarashni shakllantirish va siyosatni boshqarish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatishgan.

Sanoat inqilobi va erkinlik g'oyalari tarqalganidan so'ng, Yevropada va keyinchalik dunyoda diniy va dunyoviy boshqaruvlarning ajratilishi jarayoni boshlangan. Boshqa davlatlar va hududlarda ham shunga o'xshash siyosiy jarayonlar kuzatilgan. Jamiyatning modernizatsiya jarayonida diniy va siyosiy tizimlar o'rtasidagi aloqalar soddalashdi va ajratildi. Shunday qilib, din va davlat o'rtasidagi munosabatlar tarix davomida o'zgargan va rivojlangan. Har bir davrda, muayyan sivilizatsiya yoki diniy tizimning ta'siri bilan bu munosabatlar turlicha shakllangan.

Dinning davlat boshqaruvidagi roli har doim o'zgarib turibdi, lekin diniy tizimlar jamiyatda kuchli ta'sirga ega bo'lib, davlat tizimlarini shakllantirishda muhim o'rin tutgan. Bu tarixiy jarayonlarning o'rganilishi hozirgi zamon siyosatida ham muhim ahamiyatga ega.

Dinning axloq, oila va yoshlar tarbiyasidagi roli

Din insoniyat hayotida eng qadimiy va eng kuchli ijtimoiy institutlardan biri bo'lib, u shunchaki e'tiqod tizimi emas, balki jamiyatdagi axloqiy, madaniy va ma'naviy qadriyatlarning asosiy manbai sanaladi. Har qanday jamiyatning shakllanishi va taraqqiyotida din muhim omil sifatida qatnashadi. Insoniyat tarixidagi barcha yirik sivilizatsiyalar diniy e'tiqodlar asosida shakllangan va rivojlangan.

Dinning ijtimoiy hayotga ta'siri nafaqat diniy marosimlar yoki ibodatlar bilan cheklanmaydi, balki insonlar orasidagi o'zaro munosabatlar, jamiyatdagi tartib-intizom, axloqiy mezonlar va hatto ijtimoiy adolat kabi omillar bilan ham bevosita bog'liqdir.

2.1. Dinning axloqiy qadriyatlar shakllanishidagi roli

Dinning ijtimoiy hayotdagi eng asosiy vazifalaridan biri – bu axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdir. Har bir din insonlarning yaxshilikka intilishi, haqiqatga sadoqatli bo'lishi, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr, mehnatsevarlik, halollik, odillik, rostgo'ylik kabi axloqiy fazilatlarni targ'ib qiladi. Islom dinida bu qadriyatlar Qur'on oyatlari va Hadislar orqali keng yoritilgan. "Yaxshilik qilganlarga Alloh muhabbat bilan qaraydi" degan mazmundagi oyatlar, yoki "Sizlardan birortangiz o'zi uchun istagan narsani boshqalar uchun ham istamaguncha haqiqiy mo'min bo'lolmaysiz" degan hadisi shariflar axloqiy me'yorlarning diniy asoslarini belgilaydi.

Shu bilan birga, boshqa dinlarda ham, masalan, Xristianlikda "Komshingni o'zing kabi sev", Buddizmda "Hech qachon zarar bermang" kabi aqidalar jamiyatdagi insoniy munosabatlarni uyg'unlashtiradi. Axloqiy me'yorlar diniy ta'limotlar orqali mustahkamlanadi va u jamiyatning sog'lom rivojlanishi uchun zarur shart bo'lib xizmat qiladi.

2.2. Dinning oila institutini mustahkamlashdagi ahamiyati

Oila – jamiyatning eng muhim ijtimoiy hujayrasi bo'lib, uning mustahkamligi jamiyat barqarorligining kafolatidir. Din, ayniqsa Islom, oila masalasiga alohida e'tibor beradi. Qur'onda erkak va ayol orasidagi munosabatlar, nikoh, farzand tarbiyasi, ota-ona huquqlari kabi masalalar keng yoritilgan. Oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan hurmati, mas'uliyati va mehr-oqibati diniy qadriyatlarga asoslanadi. Dinning bu boradagi ta'siri shundaki, u har bir oila a'zosiga o'z o'rini belgilab beradi: ota – boshliq, ona – mehribonlik manbai, farzand – tarbiyaning mevasi.

Shuningdek, diniy nikoh va diniy bayramlar oila a'zolarini birlashtiradi, ularning orasidagi iliq munosabatlarni mustahkamlaydi. Diniy ta'limotlarda ayol va erkak teng huquqliligi, farzandlar tarbiyasiga bo'lgan mas'uliyat, oilaviy baraka va halollik haqida ko'plab targ'ibotlar mavjud.

2.3. Din va ijtimoiy birdamlik

Jamiyatning barqarorligi, tinchligi va taraqqiyoti fuqarolar o'rtasidagi birdamlik va o'zaro hamjihatlikka bog'liq. Din bu birlikni ta'minlashda kuchli ruhiy vosita hisoblanadi. Dinlar insonlarni bir dindosh sifatida birlashtiradi, ularni yagona e'tiqod va qadriyatlar asosida bir jamoaga aylantiradi. Masalan, musulmonlar uchun juma namozi yoki hayit bayramlari faqat ibodat emas, balki jamoaviy birlikni mustahkamlovchi ijtimoiy hodisadir.

Shuningdek, xristian cherkovlaridagi yakshanba xizmatlari, yahudiylar sinagogasidagi ibodatlar, buddistlar monastirlaridagi meditatsiyalar ham jamoaviylikni, o'zaro hurmat va birdamlikni mustahkamlovchi vositalardir. Din insonlarni ijtimoiy guruhlar shaklida faoliyat yuritishga undaydi, bu esa jamiyatdagi hamkorlik, yordam, fidoyilik, va tinchlikni mustahkamlovchi muhim omildir.

2.4. Din va ijtimoiy adolat

Dinlar tarixan ijtimoiy adolatni targ'ib qilgan. Islomda "Zulm qilma, zulmga yo'l qo'yma" tamoyili, Xristianlikda "Faqirlarga yordam ber, yetimni ko'rmaslikka olma" kabi nasihatlar diniy ta'limotlar orqali adolat tushunchasini mustahkamlab kelgan.

Bu ta'limotlar asosida ko'plab insonparvarlik harakatlari, xayriya ishlari, ijtimoiy tenglik g'oyalari shakllanadi. Diniy qonunlarda kambag'allarga yordam berish, qarzdorga yengillik qilish, beva va yetimlarga homiylik qilish kabi amallar ijtimoiy adolat mezonini mustahkamlaydi.

Bugungi kunda ham ko'plab diniy tashkilotlar ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Ular nafaqat e'tiqod, balki ma'rifat, tibbiyot, ta'lim va madaniyat sohalarida faoliyat yuritib, ijtimoiy tenglikni rivojlantirishda ishtirok etmoqda. Shu bilan birga, dinlar jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatish, odilona yechimlar topish va inson huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

2.5. Din va yoshlar tarbiyasi

Bugungi globallashuv davrida yoshlar orasida turli xil mafkuralar, g'oyalar va madaniyatlar to'qnashuvi kuchaymoqda. Shu jarayonda diniy tarbiya yoshlarning axloqiy qarashlarini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Diniy ta'limotlar yosh avlodni vatanparvarlik, halollik, sabr-toqat, ehtirom, taqvo va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalaydi. Masjidlar, diniy markazlar va ta'lim muassasalari bu borada katta mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan.

Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni zararli g'oyalardan himoya qilish, ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini uyg'otish uchun diniy tarbiya muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, ular din orqali o'z tarixini, madaniyatini, qadriyatlarini chuqur anglaydi. Bu esa milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy ongning yuksalishi va g'oyaviy immunitetning mustahkamlanishiga olib keladi.

Dinning ijtimoiy hayotdagi o'rni juda keng qamrovli va ko'p qirrali. U nafaqat shaxsiy e'tiqod va ibodat darajasida, balki jamiyatdagi axloqiy, madaniy, siyosiy va ijtimoiy tuzilmalarning shakllanishida ham asosiy omillardan biri hisoblanadi. Din axloqiy me'yorlar, oila qadriyatlari, jamiyatdagi birdamlik va adolat, yoshlar tarbiyasi va boshqa ijtimoiy tizimlarni mustahkamlash orqali jamiyat barqarorligiga xizmat qiladi. Shu bois, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot jarayonida dinni inobatga olish, uni to'g'ri tushunish va hayotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Hasanboyev, M. Islom dini asoslari, Toshkent: Movarounnahr, 2010. – 42-bet.
2. Karimov, I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch, Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 17-20-betlar.
3. Qur'oni Karim. Ma'nolari tarjimai va tafsiri, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2012. – 88-89-betlar.
4. To'xtayev, B. Dinshunoslik asoslari, Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2017. – 105-110-betlar.
5. Xaitov, A. Din va jamiyat, Toshkent: Akademnashr, 2020. – 64-70-betlar.
6. Egamberdiyev, S. Diniy qadriyatlar va zamonaviylik, Samarqand: Zarafshon, 2019. – 55-bet.
7. Berdikulov, A. Dinning ijtimoiy funktsiyalari, Toshkent: Ilm ziyo, 2021. – 123-126-betlar.
8. Saidov, A.X. Diniy erkinlik va dunyoviy davlat, Toshkent: Adolat, 2007. – 91-bet.

9. Al-Muborakfuriy, S. Ar-Rahiqul-Maxtum (Payg'ambarimiz hayoti), Riyod: Darussalam, 2005. – 230-bet.
10. Qosimov, B. Ma'naviyat asoslari, Toshkent: O'qituvchi, 2016. – 76-bet.
11. Quronov, H. Islom sivilizatsiyasi va O'zbekiston, Toshkent: Ma'naviyat, 2018. – 29-31-betlar.